

ПОДАТКОВО-ПРАВОВИЙ ПАТЕРНАЛІЗМ ЯК ФОРМА ОБМЕЖЕННЯ ПРАВ І СВОБОД ЛЮДИНИ І ГРОМАДЯНИНА

TAX AND LEGAL PATERNALISM AS A FORM OF RESTRICTION OF THE RIGHTS AND FREEDOMS OF MAN AND CITIZEN

Тараненко К.Ю.,

*аспірант кафедри публічного права юридичного факультету
Чернівецького національного університету імені Юрія Федьковича*

У статті досліджується податково-правовий патерналізм як явище правової дійсності та його реалізація у податково-правових відносинах. Значна увага зосереджена на проблемі впливу патерналістської політики держави на рівень забезпечення та реалізації прав і свобод людини і громадянина. Виявлено, що патерналізм становить небезпеку для повноцінної реалізації прав і свобод, оскільки його метою є маскування, під виглядом сприяння добробуту громадян, істинних цілей податкової політики – першочергового задоволення інтересів держави.

Ключові слова: податково-правовий патерналізм, права людини, етатистська доктрина податкового права, платник податків, конституційні права.

В статье исследуется налогово-правовой патернализм как явление правовой действительности и его реализация в налогово-правовых отношениях. Значительное внимание сосредоточено на проблеме влияния патерналистской политики государства на уровень обеспечения и реализации прав и свобод человека и гражданина. Выявлено, что патернализм представляет опасность для полноценной реализации прав и свобод, поскольку его целью является маскировка, под видом содействия благосостоянию граждан, истинных целей налоговой политики – первоочередного удовлетворения интересов государства.

Ключевые слова: налогово-правовой патернализм, права человека, этатистская доктрина налогового права, налогоплательщик, конституционные права.

The article describes paternalism as a phenomes of legal reality and its implementation in the tax legal relations. Much attention is focused on the issue of the impact of paternalistic policy on the level of realization the rights and freedoms of man and citizen. The article reveals that paternalism is dangerous for the full realization of human rights and freedoms, and his purpose is to disguise, under the guise of promoting the welfare of citizens, the true goals of tax policy – the primary satisfy the interests of the state.

Key words: tax legal paternalism, human rights, statist doctrine tax law, taxpayer, constitutional rights.

Постановка проблеми. Податково-правовий патерналізм як феномен податково-правової дійсності міцно укорінився у державах пострадянського простору, традиція правотворення та праворозуміння яких зводиться до етатизму, домінування держави у податково-правових відносинах, визнання платника податків виключно зобов'язаним суб'єктом та сприйняття таких відносин як єдино можливих. Необхідність дослідження проблеми існування патерналізму в українському соціумі пояснюється тим, що дане явище, так чи інакше, пов'язане з проблемою взаємовідносин держави і платників податків. Податково-правовий патерналізм з позицій етатистської доктрини податкового права розуміється як можливість держави у податково-правових відносинах виступати з батьківських, опікунських позицій з метою приховання істинних цілей податкової політики держави. Саме можливість, а не обов'язок, оскільки ні по праву, ні по закону дана держава робити цього не зобов'язана. Держава в етатистській доктрині наділяється широким колом прав, в той час як платник податків визнається виключно зобов'язаним суб'єктом. Відтак спостерігаємо порушення балансу взаємних прав та обов'язків, яке вміло приховується державою за допомогою політики патерналізму у сфері оподаткування, що виконує роль «пряника» поряд із політикою «батога» субстанційної держави. Такий спосіб

побудови та реалізації податкових правовідносин становить реальну небезпеку для повноцінної реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Явище податково-правового патерналізму та пов'язана з ним проблема реалізації прав і свобод людини і громадянина залишається практично недослідженою на належному науково-методологічному рівні. Лєвова частка усіх наукових досліджень, присвячених проблемі патерналізму, в значній мірі носять суто галузевий, неправовий характер. Окремі аспекти проблеми взаємозв'язку податково-правового патерналізму та прав людини знайшли своє відображення у працях таких вчених, як Акімова М.А., Вовк В.М., Денисов С.О., Захарова О.В., Осипова Т.М., Поляковська Н.М., Сусак В.В. та інших.

У зв'язку з цим метою статті є обґрунтування деструктивного впливу податково-правового патерналізму держави на рівень забезпечення та реалізації прав і свобод людини і громадянина.

Виклад основного матеріалу. Патерналізм сутнісно заснований на нерівноправному становищі держави і платників податків у податково-правових відносинах. В основі патерналістської концепції – погляд на суспільство як механізм, який вимагає для себе ініціативного і організуючого початку. Людина в цій системі не вважається такою, що здатна розум-

но розпорядитися своєю свободою, тому необхідно її опікувати. М.А. Акімова підкреслює *маніпулятивний характер патерналізму*. Автор вважає, що це «... раціональна позиція для тих, хто наділений владою, ... виступ проти правителя-батька автоматично стає аморальним і суспільно небезпечним, ... обмеження його влади забезпечується нормами звичайної моральності, а не права» [1, с. 59]. Вплив на людину тут розглядається не в рамках обмеження її особистої свободи в цілому, а як інструмент, що пригнічує змагальність, який звільняє від відповідальності – якостей, необхідних для розвитку [2].

Логічним наслідком реалізації патерналістських відносин між державою і платниками податків є пасивність останніх, постійне очікування благ згори, відсутність прагнення людини до пошуку шляхів самостійного забезпечення реалізації власних інтересів та потреб. Така пасивність індивіда вигідна субстанціональній державі, оскільки остання не зацікавлена у встановленні рівноправності у податковому спілкуванні, пасивний суб'єкт не здатний контролювати державу та обмежувати цим контролем її податкове свавілля.

Таким чином, держава позбавила людину можливості ведення рівноправного діалогу, перебравши на себе усю повноту дій і розсуду у податкових відносинах. З точки зору етатистської доктрини податкового права, така ситуація є не випадковістю, а скоріше закономірністю, адже філософія етатизму і ґрунтується на пасивності суспільства та активній позиції держави, яка краще знає, що потрібно її громадянам для щасливого існування [3].

В даних умовах *наділяти платників податків широким обсягом прав небезпечно для держави*, тому вона уповноважує себе самостійно визначати, який обсяг прав *дарувати* своїм підданам. Прибічники такої держави не визнають природне походження та універсальність прав людини. Державний апарат в якості власника свого населення вправі дарувати йому права і забирати їх у нього [4].

Етатистське трактування прав людини стверджує, що: 1) джерелом і гарантом прав громадянина (але не людини як такої) є держава; 2) держава визначає права, змінює їх зміст, обсяг залежно від державної доцільності і загальних інтересів, що розуміються з позицій влади; 3) права виражаються в законах, впливають з них, тому права людини – це тільки суб'єктивні (юридичні) права; 4) права людини – звичайна юридична конструкція, що підкоряється вимогам правової системи, тобто юридично оформленої волі держави; вони не мають будь-якого верховенства над державними законами, адже не існує ніяких дозаконних або надзаконних імперативів для держави; 5) держава існує і діє не для забезпечення індивідуальних інтересів, а для захисту спільних інтересів проти інтервенції приватних домагань [5].

Практичне втілення зв'язку патерналізму з обмеженням прав і свобод людини і громадянина у законодавстві субстанційних держав можна побачити на прикладі декларування в конституціях прав і свобод людини без належного механізму їх реалізації. По-

казовим у цьому контексті є аналіз рівня гарантування і реалізації прав і свобод людини і громадянина у радянський період, правонаступником якого стала Україна. Поряд із всезагальним соціальним забезпеченням радянський патерналізм проявився і в конституціях 1918, 1924, 1936, 1977 рр., які головний акцент робили на значущості держави як інструменту в перебудові всіх суспільних відносин на шляху до побудови комунізму [6, с. 291].

Н.М. Полякова, досліджуючи особливості прояву патерналізму у радянських конституціях, пише, що радянські конституції з точки зору ліберальних критеріїв були фіктивними і неспроможними забезпечувати основні параметри ліберального конституційного права: принцип поділу влади, відповідальний уряд, захист прав і свобод громадянина і т. д. Була деформована сама суть конституції, оскільки на перше місце були поставлені не права людини, а статус держави та її ідеологія. Суспільні інтереси поступово затьмарили особисті, а загальнолюдські цінності були витіснені соціалістичними [6, с. 291].

Права і свободи громадян також захищались не від держави, а самою державою. Більше того, свободи надавалися громадянам виключно «у відповідності з інтересами трудящих і з метою зміцнення соціалістичного ладу» (ст. 125 Конституції 1936 г.) [6, с. 292].

Н.М. Полякова, аналізуючи обсяг гарантування прав і свобод людини і громадянина в радянській державі, пише: «Усі радянські конституції дарували громадянам основні політичні свободи: свободу слова, друку, зборів, але жодна з них не передбачала процедури реалізації громадянами їх прав і свобод. Тому вони ставали уявними, і держава могла їх легко порушити». Водночас вчений протиставляє політичним правам досить високий рівень забезпечення та гарантування соціальних прав. Так, Н.М. Полякова продовжує думку, що саме соціальні права були представлені в якості батьківської турботи про радянських людей з боку держави і партії. Держава повністю брала на себе турботу про матеріальне благополуччя трудящих, але натомість забирала у них особисту свободу. Соціальне забезпечення, представлене конституціями, відображало ідеологію державного патерналізму і було орієнтоване на загальне піклування та всебічний захист від соціальних ризиків [6, с. 292].

Таким чином, тотальне одержавлення усіх сфер суспільного життя, керівна роль однієї партії, відсутність реальної можливості сповна реалізувати права і свободи людини і громадянина приховувалися під патерналізмом радянської держави, що проявлявся у соціальному забезпеченні трудящих, забезпеченні благами на рівній основі без надання можливості реалізації людського потенціалу.

Конституція України сьогодні є прикладом демократичної європейської конституції, але мусимо констатувати, що соціальні та громадянські гарантії, закріплені в Основному законі, часто залишається на рівні гасел, не реалізованих належним чином на практиці. Так, системне тлумачення ст. 5 Конституції України зі ст. 38, в якій мова йде про те, що

громадяни мають право брати участь в управлінні державними справами, у всеукраїнському та місцевих референдумах, вільно обирати та бути обраними до органів державної влади, органів місцевого самоврядування, дозволяє стверджувати, що громадяни України мають право вільно брати участь в публічному управлінні. Проте наступне звернення до ст. 74 III Розділу «Вибори і референдум» ставить під сумнів можливість сповна реалізувати народний суверенітет: «Не допускається референдум відносно законопроектів щодо питань податків, бюджету й амністії» [7]. Мусимо констатувати, що, на жаль, участь громадян в управлінні державою – просто декларація. Громадяни реально можуть лише раз на п'ять років обирати Парламент, Президента та органи місцевого самоврядування.

Що ж стосується питання заборони проведення референдумів з питань податків та бюджету, то з цього приводу слушно зауважує Р.О.Шепенко про те, що даній теорії притаманна явна помилка, що полягає, зокрема, в тому, що «податкова кваліфікація» у переважній більшості депутатів вище, ніж у інших громадян [8, с. 95]. Тобто тут в значній мірі реалізується патерналізм у тому значенні, що суспільство розглядається як нерозумна дитина, що не здатна досягнути усіх тонкощів податкової системи, натомість держава в особі законодавця краще знає, що потрібно платникам податків для комфортного співіснування у податковому просторі, а тому самостійно та на власний розсуд приймає всі рішення у сфері публічних фінансів. Отже, народ (незважаючи на те, що він відповідно до ст. 5 Конституції України є носієм суверенітету та єдиним джерелом влади в державі) нездатний насправді реалізувати публічний інтерес у зазначених правовідносинах, тому його реалізація покладається на органи публічної влади [9, с. 29].

Іншим прикладом може бути стаття 48 Конституції України, в якій кожному гарантується право на достатній життєвий рівень для себе і сім'ї, що включає достатнє харчування, одяг, житло [7]. Дана норма за своїм змістом є суто патерналістською, не виконується і в принципі не може бути виконана за нинішніх стандартів ведення соціальної політики.

Так, різка девальвація гривні у 2014–2015 рр. призвела до зростання цін на імпортовані товари в три рази, а товарів українського виробництва – на 30%, підвищення тарифів за житлово-комунальні послуги, на перевезення пасажирів у громадському транспорті, незважаючи на те, що довгий час рівень доходів громадян залишається незмінним. Мінімальна заробітна плата станом на 1.05.2016 р. складає 1450 грн., а прожитковий мінімум – 1399 грн. [10]. Експерти ООН констатують, що 80% громадян України знаходяться за межею бідності, оскільки встановлений прожитковий мінімум передбачає витрати у розмірі 45 гривень на добу, що менше 2 доларів США. Відповідно до стандартів ООН за межу бідності відносять тих людей, котрі в день витрачають до 5 доларів США, тобто менше 126 гривень [11].

Іншою, абсолютно патерналістською величиною є прожитковий мінімум, тобто вартісна величина до-

статнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості [12].

Важливо відмітити, що норми, закладені Кабінетом Міністрів України у прожитковому мінімумі українців, суттєво нижчі за фізіологічні, а набір непродовольчих товарів узагалі не забезпечує багатьох потреб людини. У частині набору продовольчих товарів спостерігається невідповідність медичним нормам споживання продуктів харчування [13]. Прожитковий мінімум ледве дозволяє забезпечити первинні або фізіологічні потреби людини (головним чином – здорової, оскільки цей мінімум не враховує вартість ліків і лікування) та практично ігнорує соціальні потреби, які є невід'ємною складовою гідного життя [14]. Встановлений Кабінетом Міністрів України споживчий кошик взагалі можна вважати приниженням честі та гідності українських громадян, оскільки зміст продовольчих та непродовольчих товарів, а також послуг не забезпечує навіть мінімальних фізіологічних та духовних потреб. Натомість в кошик громадянина США входять витрати на тютюнові та алкогольні вироби, а також на освіту, мобільний і комп'ютерний зв'язок. Франція заклала в свій споживчий кошик витрати на відвідування перукарні, купівлю лаків для волосся, гелів для душу і інших численних косметичних засобів, без яких сучасне життя неможливе. Крім цього, передбачені кошти на няню для дитини, апарати для виправлення зубів, оренду автомобілів, проїзд на таксі, а також їжу для котів і собак [15].

В даному контексті варто згадати і про систему надання субсидій, які на сьогодні виглядають як нова змова влади проти українського народу. Сьогодні в Україні кожен третій українець отримує субсидію, тобто знаходиться за межею бідності. Більшість країн, що переходили від моделі фіксованих цін на енергоносії до ринкових, устанавлювали субсидії лише на початкових етапах реформування, роблячи наголос не на кількості одержувачів, а на підвищенні енергоефективності, намагаючись скасувати субсидії якнайшвидше. В Україні ж переходом до ринкової ціни все і обмежилось. Країна, що переживає колапс пенсійної системи, заганає себе у нову кабалу – систему субсидій, роздаючи щедрі, але нездійсненні обіцянки й нічого не роблячи для їх скасування [16].

Висновки. Враховуючи вищевикладене, можна зробити висновок, що реалізація патерналістської політики з боку держави по відношенню до платників податків неминуче ставить під загрозу можливість повноцінної реалізації останніми своїх прав і свобод. Образ держави-«батька», що піклується про своїх громадян («дітей»), виявляється нічим іншим, як подачками з боку держави, що виконують роль *стравляючого клапана парового котла*, роль своєрідного *мастила* для вкрай складного і жорстко влаштованого державного механізму оподаткування [17]. Гарантії реалізації прав і свобод «de jure», «defacto» зіштовхуються з інтересами держави, що

в етатистській державі абсолютизуються та підлягають першочерговому задоволенню. Таким чином, індивід як повноцінний суб'єкт податково-правових

відносин не розглядається, а виявляється лише гвинтиком у налагодженому механізмі забезпечення державних інтересів у фінансових ресурсах.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Акімова М.А. Проблема влади: автономія или патернализм / М.А. Акімова // Філософія и соціологія влади. Саратов, 1996. – С. 56–64.
2. Осипова Т.Н. Особенности патернализма в условиях трансформации социально-экономической системы : дис. ... канд. экон. наук / Т.Н. Осипова. – Челябинск, 2006. – С. 178.
3. Сусак В. Патерналістські установки і практики громадян України в умовах посткомуністичних трансформацій : дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата соціологічних наук. 22.00.03 – соціальні структури та соціальні відносини / В. Сусак. – Київ, 2009. – 216 с.
4. Денисов С.А. Патерналистская модель понимания прав человека в административном обществе и борьба с альтернативными моделями / С.А. Денисов // Сборник публикаций по правам человека под ред. С.А. Денисова. – Екатеринбург, 2012. – С. 28–32.
5. Глухарева Л. На одной чаше весов – государство, на другой – индивид / Л. Глухарева // Граждановедение. – 2004. – № 12. – С. 7–8.
6. Поляковская Н.М. Патернализм советских конституций / Н.М. Поляковская // Научный вестник УРАГС : серия «Теория и история государства и права». – 2012. – № 1(18). – С. 291–293.
7. Конституція України від 28.06.1996 року із змінами, внесеними згідно із Законом № 742-VII від 21.02.2014 // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 11. – Ст. 143.
8. Шепенко Р.А. Налоговое право: конституционные нормы / Р.А. Шепенко. – М. : Статут, 2006. – 303 с.
9. Музика-Стефанчук О.О. Нереальні положення у фінансовому праві України / О.О. Музика-Стефанчук // Право України. – 2013. – № 1–2. – С. 29–37.
10. Про Державний бюджет України на 2016 рік : Закон України від 25.12.2015 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 5. – С. 101.
11. ООН: 80% українців живуть за чергою бідності [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://news.finance.ua/ru/news/-/351307/oon-80-ukraintsev-zhivet-za-chertoj-bednosti>.
12. Про прожитковий мінімум : Закон України від 15.07.1999 р. // Відомості Верховної Ради України. – № 38. – Ст. 348.
13. Національний інститут стратегічних досліджень [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.niss.gov.ua/articles/1233/>.
14. Баранова Н.П. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України / Н.П. Баранова, Т.В. Новікова [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id.
15. Бубякіна І. Споживчий кошик в житті населення України / І. Бубякіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://oldconf.neasmo.org.ua/node/2971>.
16. Самаєва Ю. Субсидії: нова суспільна змова / Ю. Самаєва // Дзеркало тижня. – 2016. – № 1 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://gazeta.dt.ua/macrolevel/subsidiyi-nova-suspilna-zmova.html>.
17. Гаврилюк Р.А. Антропосоциокультурный код налогового права : [монография]. Книга 2. Константы налогового права / Р. Гаврилюк. – Черновцы : Черновицкий национальный университет, 2014. – 804 с.